

INTELEKTINĖS NUOSAVYBĖS ELEKTRONINĖJE ERDVĖJE SAMPRATA, PRINCIPAI IR RAIDA ŽINIŲ VISUOMENĖJE

Doc. Dr. Mindaugas Kiškis

mindaugas@irii.lt

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje samprata, pagrindiniai principai ir kategorijos

Intelektinė nuosavybės elektroninėje erdvėje yra specifinė naujai besiformuojanti intelektinės nuosavybės teisės institutų grupė, kuriai būdinga ypatinga reikšmė žinių visuomenės plėtrai, taip pat specifinės problemos ir reglamentavimas. Tiek tarptautiniu mastu, tiek Europos Sąjungoje intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reglamentavimo ir apsaugos klausimai pastaruoju metu užima labai svarbią vietą politinėse ir teisinio reglamentavimo iniciatyvose. Nors bendros nuostatos yra būtinos ir labai svarbios, tačiau reglamentuojant intelektinę nuosavybę elektroninėje erdvėje yra padaryta ir klaidų, kurias sąlygojo reglamentavimo skubotumas, intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje vaidmens žinių visuomenėje nesupratimas. Yra rizika, kad esamas netobulas reglamentavimas gali sukelti ženkliai neigiamas pasekmes – vietoje žinių ekonomikos skatinimo, apsunkins jos raidą. Dėl šios priežasties, būtina išsamiai nagrinėti ir supažindinti teisės magistro studijų studentus su intelektinės nuosavybės vaidmeniu ir reglamentavimu, adaptuojant jį žinių visuomenės poreikiams ir išlaikant intelektinės nuosavybės kaip inovacijų variklio funkciją.

Šiandien vienareikšmiškai pripažįstama, jog intelektinės nuosavybė yra viena iš svarbiausių žinių visuomenės ir žinių ekonomikos vertybių. Išaugusią intelektinės nuosavybės svarbą ir vertę, visų pirma lemia intelektinės nuosavybės pasirinkimas kaip pagrindinio žinių ir informacijos teisinės apsaugos instrumento. Tokį pasirinkimą sąlygojo žinių ir informacijos panašumas į tradicinius intelektinės nuosavybės objektus, taip pat specifinis žinių ir informacijos, ypač išreikštų skaitmenine forma, pažeidžiamumas besivystančioje žinių visuomenėje, ir ypač naujose socialinėse terpėse – kompiuterių tinkluose ir internete. Dėl šių priežasčių **intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje terminas plačiąja prasme gali būti tapatinamas su visomis vertybėmis elektroninėje erdvėje**. Kaip minėta, pozityviaja prasme **intelektinė**

nuosavybė šiuo metu yra pasirinkta kaip pagrindinė elektroninių vertybių - žinių ir informacijos elektroninėje erdvėje - teisinės apsaugos priemonė. Objektyviaja prasme intelektinė nuosavybė elektroninėje erdvėje gali būti tapatinama su informacija elektronine forma.

Žinių visuomenėje intelektinė nuosavybė atlieka ypač svarbią socialinę funkciją, kadangi ji užtikrina inovacijų ir naujai sukurtų žinių teisinę apsaugą. Sparčiai besivystant informacinėms technologijoms, intelektinės nuosavybės formoms, tradicinės žinios apie naujausius intelektinės nuosavybės apsaugos būdus, pažeidimus ir jų prevencijos būdus sparčiai sensta ir kinta. Ypač tai tampa aktualu, kai vis daugiau informacinės veiklos žmonija perkelia į elektroninę erdvę, o internetas tampa ne prabanga, o kasdieninė socialinių-teisinių santykių terpė. Per pastarąjį dešimtmetį, intelektinės nuosavybės teisių pažeidimai tapo labiausiai paplitusia teisės pažeidimų forma internete, taip pat sparčiai augančia bendrojo nusikalstamumo sudedamąja dalimi, be to pažeidimai peržengė visas nacionalinių valstybių sienas.

Terminas “intelektinė nuosavybė” šiandien vartojamas beveik tiek pat dažnai kaip ir bet kokia kita nuosavybės ar turto rūšis. Skirtingai nuo materialaus, apčiuopiamo turto, šiuo terminu priimta žymėti tas žmogaus sukurtas vertybes, kurių neįmanoma paliesti ir kurios prieinamos mums tik mūsų intelekto pagalba. Šiandien intelektinė nuosavybė yra pagrindinė žinių ekonomikos vertybė, ir žinių ekonomikos variklis, todėl intelektinės nuosavybės ir ypač jos naujausių formų įtvirtinimas ypač svarbūs žinių visuomenės uždaviniai. Įtvirtinimą čia reikia suprasti ne tik kaip tinkamo teisinio režimo nustatymą, bet ir kaip visas kitas priemones, padedančias apsaugoti intelektinę nuosavybę ir užkirsti kelią jos pažeidimams. Efektyvių priemonių komplekso intelektinės nuosavybės užtikrinimui nustatymas ir pritaikymas yra viena iš svarbiausių problemų, su kuriomis susiduria žinių visuomenė.

Tradiciškai išskiriamos kelios **intelektinės nuosavybės sampratos**, kuriose intelektinė nuosavybė traktuojama kaip:

- intelektinės veiklos rezultatas;
- objektyvia forma išreikšta nauja ir naudinga informacija;
- nemateriali vertybė;

- išimtinės asmens teisės į jo intelektinės veiklos rezultatą;
- kultūros ir technologinio progreso būtinas elementas;
- kūrėjo santykis su ir interesas į jo kūrybos rezultatą.

Intelektinę nuosavybę, pagal analogiją su materialia nuosavybe, galima suprasti objektyviaja ir subjektyviaja prasme.

Objektyviaja prasme – intelektinė nuosavybė yra žmogaus intelektualinio darbo rezultatas, t.y. žmogaus sukurta informacija, turinti estetinę, intelektinę, techninę ar kitokią funkciją.

Subjektyviaja prasme intelektinė nuosavybė – yra kompleksas išimtinių subjektyvinių teisių, leidžiančių kontroliuoti informacijos (intelektinės nuosavybės objektyviaja prasme) panaudojimą. Teisėje įprasta intelektinę nuosavybę apibrėžti remiantis įvairiomis subjektyvinėmis teisėmis, įtvirtintomis įstatimuose, pavyzdžiui, patentais, autorinėmis teisėmis, gretutinėmis teisėmis, prekės ženklais, dizainu ir t.t. Absoliuti dauguma nacionalinių, regioninių ir tarptautinių teisės aktų reglamentuoja būtent intelektinės nuosavybės subjektyvines teises.

Teises, kurios laikomos intelektinės nuosavybės teisėmis, išvardija 1967 m. Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos (WIPO) steigiamosios konvencijos 2 straipsnio nuostatos, kuriose teigiame, kad **intelektinė nuosavybė apima teises, susijusias su:**

- literatūros, meno ir mokslo kūriniams;
- artistų vaidybine veikla, fonogramų įrašais, radijo ir televizijos laidomis;
- išradimais visose žmogaus veiklos srityse;
- moksliniais atradimais;
- pramoniniais pavyzdžiais (pramoniniu dizainu);
- prekių ir paslaugų ženklais, firmų vardais ir kitais komerciniais žymenimis;
- apsauga nuo nesąžiningos konkurencijos;
- kitas panašaus pobūdžio teises, kylančias iš intelektinės veiklos pramonės, mokslo, literatūros ar meno srityse.

Atsižvelgiant į naujausias intelektinės nuosavybės tendencijas, **prie intelektinės nuosavybės**

teisių taip pat galima priskirti teises, susijusias su:

- konfidencialia informacija;
- naudingais modeliais (mažaisiais arba inovaciniais patentais);
- kompiuterių programomis;
- duomenų bazėmis;
- puslaidininkių gaminių topografijomis;
- mikroorganizmais;
- techninėmis apsaugos priemonėmis.

Aukščiau paminėti intelektinės nuosavybės objektai taip pat skirstomi į dvi dideles dalis:

- literatūros, meno ir mokslo kūrinius - autorių teisių ir gretutinių teisių objektus (dažnai vadinamus intelektine nuosavybe siaurąja prasme);
- pramoninę nuosavybę - patentus, prekių ženklus, pramoninį dizainą, etc.

Šių teisių palyginimas pateikiamas lentelėje žemiau:

Autorių teisės ir gretutinės teisės	Pramoninė nuosavybė
Saugomi bet kokie kūriniai ir gretutinių teisių objektai	Saugomi tik objektai, atitinkantys griežtus reikalavimus
Suteikiamos automatiškai ir nemokamai, be specialių autoriaus ar teisių įgijėjo pastangų	Suteikiamos tik atlikus specialias registravimo ir ekspertizės procedūras, kurios gali užtrukti net keletą metų, teisių registravimas ir palaikymas yra mokamas ir gana brangus
Automatiškai galioja tarptautiniu mastu (tarptautinių susitarimų pagrindu)	Iš esmės nacionalinės teisės, tarptautiniu mastu galioja tik atlikus nacionalines procedūras
Gausu nekomercinio ir panašaus pobūdžio išimčių ir apribojimų	Išimčių ir apribojimų beveik nėra
Leidžiamas savarankiškas analogiško (panašaus) objekto sukūrimas	Bet koks analogiško (panašaus) objekto sukūrimas ar naudojimas laikomas teisių pažeidimu

Skirtingos intelektinės nuosavybės teisės nekonkuruoja tarpusavyje, t.y. gali galioti ir būti taikomos vienu metu. Tai ypač paplitę tarp naujų intelektinės nuosavybės elektroninių formų, pvz. kompiuterių programos ir duomenų bazės, vienu metu gali būti saugomos autorių teisėmis, teisėmis į konfidencialią informaciją, patentais (jei tenkinami patentabilumo reikalavimai) ir sui generis teisėmis. Atskiri jų elementai taip pat gali būti registruoti kaip prekių ženklai ar pramoninis dizainas.

Intelektinės nuosavybės raida elektroninėje erdvėje

Atsiradus kompiuteriams, elektroninei erdvei ir ypač kompiuterių tinklams atsirado visiškai naujos intelektinės nuosavybės formos ir nauji iššūkiai intelektinės nuosavybės teisėms, todėl susiformavo savarankiškas intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje institutas.

Visų pirma į elektroninę erdvę buvo perkelti tradiciniai intelektinės nuosavybės objektai – pvz. tekstiniai kūriniai, fotografijos, audiovizualiniai objektai ir pan. Tokiu būdu **pagrindinis intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje objektas yra tradiciniai kūriniai elektronine forma**, pvz. elektroniniai tekstai, elektroniniai muzikos įrašai, elektroniniai paveikslėliai ir pan.

Dažniausiai sutinkamos **specifinės naujos intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje formos yra kompiuterių programos ir duomenų bazės**. Pati elektroninė erdvė iš esmės yra kompiuterių ir kompiuterių programų veikimo (sąveikos) rezultatas.

Kompiuterių programa yra laikomas specialių instrukcijų (kodo) rinkinys, kurio dėka kompiuteris veikia tam tikru būdu ar pasiekiamas tam tikras rezultatas.

Duomenų baze yra laikomas susistemintas informacijos (duomenų) rinkinys, išdėstytas/organizuotas sisteminiu būdu, kuriuo galima individualiai naudotis elektroniniu ar kitu būdu.

Savarankiškomis intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje formomis atskirais atvejais galima laikyti ir **interneto domeno vardus – simbolinius interneto adresų pavadinimus, ir interneto turinį – daugialypės terpės objektus.**

Elektroninėje erdvėje reikalingas ir specialus intelektinė nuosavybės teisių išplėtimas, kadangi autoriams/išradėjams ir kitiems intelektinės nuosavybės teisių turėtojams, būtina kontroliuoti intelektinės nuosavybės panaudojimą ir tradicinėje ir elektroninėje erdvėje. Be to, būtinos ir specialios intelektinės nuosavybės teisių išimtys, kurios susijusios su elektroninės erdvės techninėmis savybėmis.

Specialios intelektinės nuosavybės teisės elektroninėje erdvėje yra teisės į (teisės leisti ar drausti):

- Intelektinės nuosavybės atgaminimą (kopijavimą) elektroninėje erdvėje, apimanti specialias kvazi-atgaminimo formas, tokias kaip interneto nuorodos, langų elementai (frames), integruotą daugialypį turinį;
- Intelektinės nuosavybės platinimą elektroninėje erdvėje, įskaitant platinimą telefono linijomis, interneto serveriuose, tinklapiuose, P2P tinklais ir pan.;
- Intelektinės nuosavybės padarymą viešai prieinama kompiuterių tinklais (talpinimą internete).

Kitos specialios teisės yra susijusios su atskirais intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje objektais, pvz. kompiuterių programomis ar duomenų bazėmis.

Specialios **intelektinės nuosavybės teisių išimtys elektroninėje erdvėje** yra susijusios su būtinybe užtikrinti elektroninės erdvės, interneto ar kompiuterių funkcionavimą, suderinamumą ir galimybėmis juos panaudoti pagal paskirtį. Tokios išimtys yra:

- Laikinas intelektinės nuosavybės atgaminimas elektroninėje erdvėje, kuris būtinas pvz. kompiuterių programos paleidimui (laikina kopija operatyvinėje atmintyje (RAM)), informacijos perdavimui internete (laikinos kopijos tarpiniuose serveriuose) ir pan.;
- Intelektinės nuosavybės atgaminimas ir panaudojimas suderinamumo, klaidų taisymo ir pasiekiamumo tikslais, pvz. teisė dekompiliuoti kompiuterių programą (atkurti pirminį

programos kodą) suderinamumo tikslais, teisė pasidaryti atsarginę ar asmeninę kopiją, teisė taisyti programos klaidas ir kt.

Kiti aktualūs intelektinės nuosavybės klausimai elektroninėje erdvėje, kurie taip pat atskiria ją nuo tradicinės intelektinės nuosavybės problematikos, yra:

- intelektinės nuosavybės pažeidimai elektroninėje erdvėje;
- techninių apsaugos priemonių panaudojimas intelektinės nuosavybės apsaugai;
- kolektyvinio teisių administravimo taikymas intelektinei nuosavybei elektroninėje erdvėje;
- intelektinės nuosavybės teisių suderinimas su naujomis kūrybos ir inovacijų formomis elektroninėje erdvėje – Atviro kodo, Kūrybinės bendrumos ir kt. judėjimais.

Techninės apsaugos priemonės yra įvairiausi mechanizmai ir priemonės, kuriuos intelektinės nuosavybės teisių turėtojai gali panaudoti siekdami uždrauti tam tikrus veiksmus (pvz. kopijavimą) su intelektinės nuosavybės objektu. Techninės apsaugos priemonės gali būti specialūs techniniai raktai, papildomi elektroniniai signalai, elektroniniai „vandens ženklai“, speciali programinė įranga, net gi sąmoningai paliekamos klaidos naudingoje informacijoje.

Kolektyvinis administravimas yra organizuotas – intelektinės nuosavybės teisių turėtojų asociacijų vykdomas intelektinės nuosavybės teisių įgyvendinimas – ypač atlyginimo už pasinaudojimą teisėmis surinkimas ir paskirstymas. Kolektyvinio teisių administravimo taikymas intelektinei nuosavybei elektroninėje erdvėje yra probleminis dėl didelių galimybių individualiai (pačiam teisių savininkui) administruoti savo teises, techninių apsaugos priemonių taikymo, taip pat dėl kolektyvinio administravimo neefektyvumo.

Atviro kodo (angl. *Open Source*) judėjimas yra kompiuterių programų, kurių kodas pateikiamas viešai analizei ir tobulinimui, autorių virtualaus bendravimo ir kompiuterių programų kodo apskaitimo forma. **Kūrybinės bendrumos (angl. *Creative Commons*) judėjimas** yra atviro kodo principais pagrįsta bet kokios informacijos (kūrinių, inovacijų) apskaitimo ir tobulinimo forma. Ir Atviro kodo, ir Kūrybinės bendrumos judėjimai pasikliauja intelektinės nuosavybės naudojimo sutartimis (licencijomis), kuriose nustatomos pagrindinės teisinės taisyklės dėl intelektinės nuosavybės.

Intelektinės nuosavybės elektroninėje erdvėje reikšmė

Galima drąsiai teigti, kad intelektinės nuosavybės reikšmė nuolat auga, o šiuolaikinėje žinių visuomenėje - intelektinė nuosavybė yra viena iš svarbiausių vertybių. Nuo 1980-ųjų metų išsivysčiusių valstybių ekonomikoje pastebimos gana ryškios tendencijos, kurių dėka gamybinė ekonomika palaipsniui užleidžia vietą informacinei ekonomikai. Šiuo metu vien žinių industrijos susijusios su Internetu sudaro daugiau kaip 6 procentus viso Europos Sąjungos bendro ekonominio produkto, o 2006 m. Lietuvoje informacinių technologijų industrijos sukūrė daugiau kaip 2.2 mlrd. litų ekonominės vertės. Didelė išsivysčiusių vakarų valstybių ekonomikos dalis jau šiandien yra priklausoma nuo - aukštos technologijos (hi-tech), informacija ir žiniomis pagrįstų ūkio sričių, kurios tiesiogiai susiję su intelektine nuosavybe. Valstybės mokesčių pajamos ženkliai priklauso nuo mokesčių, surenkamų už intelektinės nuosavybės gamintojų gautą pelną, taip pat nuo intelektinės nuosavybės produkcijos pardavimų. Atsižvelgiant į šias tendencijas, nacionalinės ūkio šakos, susiję su intelektinės nuosavybės kūrimu ir pritaikymu, visapusiškai skatinamos ir remiamos. Didelis dėmesys skiriamas tiek intelektinės nuosavybės teisiniam reglamentavimui, tiek teisės normų praktiniam įgyvendinimui - kovai su intelektinės nuosavybės pažeidimais. Valstybės stengiasi visais būdais paremti ir apginti nacionalinius intelektinės produkcijos gamintojus ne tik vidaus rinkoje, bet ir užsienyje. Kova su intelektinės nuosavybės pažeidimais valstybių viduje ir tarptautiniu mastu yra neatsiejama šių procesų dalis. Iš kitos pusės, tinkama intelektinės nuosavybės teisinė apsauga ir jos įgyvendinimas būtinas intelektinės nuosavybės kūrybinių procesų skatinimui. Neužtikrinus deramo intelektinės nuosavybės apsaugos lygio, sunku tikėtis individų bei ūkio subjektų iniciatyvos, investicijų ir veiklos ūkio sektoriuose glaudžiai susijusiuose su intelektine nuosavybe (pvz. kompiuterių programų kūrimu).

Intelektinė nuosavybė dėl savo nematerialaus pobūdžio gali būti nepaprastai lengvai atgaminama, platinama, perduodama bei panaudojama tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu. Be to, intelektinės nuosavybės vertė beveik nepriklauso nuo kultūrinių, geografinių ir pan. skirtumų, kurie dažniausiai lemia daugumos materialių objektų vertę. Didelė dalis intelektinės produkcijos yra specialiai kuriama eksporto rinkoms, o ne naudojimui vien tik valstybės viduje.

Apskritai, intelektinė produkcija dažniausiai kuriama orientuojantis į tų valstybių rinkas ir specifiką, į kurias tą produkciją planuojama eksportuoti. Intelektinės nuosavybės produktai jau dabar užima išsivysčiusių valstybių užsienio prekybos srauto esminę dalį. Taigi, intelektinė nuosavybė *per se* yra tarptautinio pobūdžio turtas. Šis teiginys yra ypač teisingas atsižvelgiant į šiuolaikines ekonominio bendradarbiavimo globalizavimo tendencijas, regioninių ir net pasaulinių ekonominių bei politinių sąjungų atsiradimą. Dėl nurodytų priežasčių intelektinė nuosavybė ir ypač jos elektroninės formos yra naujos žinių ekonomikos pagrindas.